

„TLUSTÉ“ TĚLO V NORMALIZAČNÍM ČESKOSLOVENSKU: POVINNÁ ZDATNOST A GENDER V KAMPANI PROTI OBEZITĚ¹ / MICHAELA APPELTOVÁ

The 'Fat' Body in Late Socialist Czechoslovakia: Compulsory Ability and Gender in Expert Discourse

Abstract: This article analyses anti-obesity discourse in post-war Czechoslovakia, particularly in the country's late socialist period. The article conceives of the discourse on obesity as a tool of biopolitical, rather than totalitarian, power, examining the ways expert knowledge, power, and morality worked together to produce a socialist subject. On the first level, it analyses the expert anti-obesity discourse as an example of the expertisation of public discourse in socialist Czechoslovakia. Second, it shows the construction of obesity in contrast to bodily ability, and the stigmatisation of the 'fat' body. On the last level, the article focuses on the gendered aspects of the discourse and demonstrates the ways in which the anti-obesity campaign supported the heteronormative framework of late socialism. By examining expert and media discourses, the article argues that the campaign against obesity served as a means to construct a proper socialist body and induce a moral panic about the state of socialism.

Key words: obesity, gendered body, embodiment, dis/ability, physical fitness, expert discourse, late socialism.

Appeltoová, Michaela. 2016. „Tlusté tělo v normalizačním Československu: povinná zdatnost a gender v kampani proti obezitě.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 1: 15–28, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.1.252>

Když na konci roku 1978 Vladimír Menšík zahajoval tradiční silvestrovskou estrádu, vyzval televizní diváky a diváčky, aby si odpustili tradiční novoroční ovar a namísto něj si dali kapra po skotsku. Recept je jednoduchý, hlásil Menšík, „kapra pečlivě obereme, maso prodáme“.² Publikum se začalo smát a kamera se pomalu otáčela k autorovi tohoto „vtipu“: Rajko Dolečkovi, obezitologovi se statusem mediální hvězdy a národní celebrity. Doleček se sice smál také, ale za vtip to příliš nepovažoval. Spolu s dalšími lékaři a lékařkami už téměř dvě desítky let upozorňoval na to, že každá druhá žena a každý třetí muž v Československu mají nadváhu a „nebezpečně“ rychle stoupá počet obézních dětí. Změna životního stylu, rostoucí blahobyt poválečné společnosti, přechod od fyzické práce k sedavému zaměstnání a nedostatek tělesného pohybu vedly podle lékařů a lékařek nejen k tomu, že československá těla přerůstala „ideální“ tvar a váhu, ale zejména byla náchylnější k zdravotním potížím a rychleji se „opotřebovávala“. „Veřejným nepřitelem č. 1“, jak tento stav nazval Doleček, tak nebyl ani kapitalismus, ani disidenti, ale stoupající váha obyvatelstva (Šonka a kol. 1971: vii).

Přestože pro lékařskou komunitu nadváha nepředstavovala jediné zdravotní riziko populace – texty v časopise *Výživa lidu* opakovaně upozorňovaly na akutní nedostatek vitamínu C v celé populaci či na anémii těžce pracujících a těhotných žen – byla to obezita, která se od konce 50. let stala předmětem celonárodní diskuse. S mimořádně populárními knižními tituly jako *Nebezpečný svět kalorií* (Doleček 1977), *Za štíhlou linií* (Šonka a kol. 1981) nebo *Řekni mi, co jíš (a já ti povím něco o vztahu mezi náladou,*

vzhledem a potravou člověka) (Faltus 1977) a množstvím televizních a rozhlasových pořadů a článků se nutriční a interní lékaři a lékaři stali hlavními aktéry/kami biopedagogického úkolu vzdělat obyvatelstvo v nebezpečích obezity.³ Tloušťka jako „zlo“ však není neměnná biologická kategorie, ale je spojována s různými významy, které závisejí na kulturním kontextu: jestliže pro první poválečné dekády byly charakteristické snahy o vyrovnání nutričního nedostatku z války, a tudíž se váha obyvatelstva řešila zejména jako problém příjmu potravy, v normalizačním období se ke snahám o snížení kalorického příjmu připojila také masivní podpora tělesného pohybu. Imperativ morální a fyzické zdatnosti populace otevíral stále další, intimnější oblasti kontroly tělesnosti.

Nejen samotný fenomén obezity jako „problému“, ale také proměna jeho rámování jsou společné východní a západní části železné opony. Vědci a vědkyně z obou stran železné opony se potkávali na mezinárodních konferencích⁴ (českoslovenští vědci a vědkyně citovali poznatky západních kolegů/yň a porovnávali jejich měření se svými) a chápali obezitu shodně jako „civilizační nemoc“ a problém „moderního způsobu života“ (Doleček 1977; Šonka a kol. 1981; Gard, Wright 2005). To neznamená, že československý obezitologický diskurs je kopií západního. Kromě vlastních specifík navázalo socialistické vědění o obezitě na meziválečnou práci akademika Josefa Charváta, považovaného za zakladatele československé endokrinologie a autora přísné redukční diety, který po válce vybudoval jedno z nejvýznamnějších obezitologických pracovišť, III. interní kliniku Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Koneckonců, sport

a nižší příjem potravy byly navrhovanými řešeními nadváhy už v předválečném období (Ručková 2015).

Kromě několika článků věnujících se zejména nutriční vědě je „problém“ obezity v socialistickém bloku zapomenutou historií (Franc 2009b; Thoms 2009; Gilman 2010). Historiografické práce o obezitě se dosud orientovaly na západní země, a to především dvěma směry. Jednak se vracely ke kořenům definice nadváhy jako problému ve druhé polovině 19. století, kdy se v souvislosti s upevňováním lékařské autority, s imperiální expanzí a vznikem národnostních hnutí a rozvojem módního průmyslu definoval nárok tělesné zdatnosti jako předpoklad morální zdatnosti a obrody národa (např. Davis 1995; Bourke 1996; Nolte 2002; Presner 2007). V mnohem větší míře se však vědecké studie věnují poválečnému propojení vědy, tržních mechanismů a konzumní společnosti v kapitalistických zemích (např. Rothblum, Solovay 2009; Wright, Harwood 2009; Gilman 2010). Tyto studie odhalují propojení lékařské komunity se zeštíhlovacím průmyslem a ekonomický zisk vyplývající z udržování hrozby „epidemie obezity“. Ve hře jsou miliardy vynaložené na kampaně veřejného zdraví, moc spojená s pojmenováváním a určováním hranic normality a definováním rámce pro individuální prožívání tělesnosti (Gard, Wright 2005). Feministické analýzy byly jedny z prvních, které se tímto spojením zabývaly, když upozornily na stigmatizaci „tloušťky“ a na způsoby, jimiž kráslicí průmysl udržuje ženy, a se stoupající intenzitou také muže, v permanentní „válce“ se svými těly (Wolf 2000, Bordo 1994). Současná feministická studia obezity a postižení ukazují, že zdraví není závislé na tvaru těla, a kriticky analyzují normativ zdraví a nemoci jako politikum; dále navrhuje propojení studia postižení a „tloušťky“, kdy studia postižení mohou produktivně vymanit studia „obezity“ z medicínských diskursů (Herndon 2011; Mollow 2015).

Jak ukazuje československý příklad, medikalizace a stigmatizace „tlustého“ těla může vzniknout i ve společnosti bez tržních mechanismů a rozvinutého reklamního průmyslu. Diskurs obezity, píše Samantha Murray, je „diagnostický a normalizující nástroj, který se pokouší určit konceptuální hranice v poli nevysloveného, nestálého „vědění“ o deviantních tělech, definovat patologii a zastavit její rozvoj“ (Murray 2008: 63). Byť pro režimy východního bloku tělo představovalo nástroj revolučního pokroku, práce a obrany socialismu, jaké má správné socialistické tělo být, kromě všeobecného imperativu zdatnosti, bylo definováno jen vágně. Diskurs obezity tuto definici „správného“ socialistického těla a tělesnosti umožnil. Obézní těla byla nejen konstruována jako fyzicky, esteticky a morálně „odlišná“, ale také byla stigmatizována a chápána jako symbol morálního úpadku jednotlivce a společnosti. Jak píše Kateřina Kolářová, v pozdním socialismu „groteskní těla a jejich exces narušují představu hegemonické jednoty, která se údajně zrcadlí v homogenní kolektivní subjektivitě“ (Kolářová 2015: 471–472). V normalizačním Československu, které bylo založeno na performativní deklaraci loajali-

ty k režimu (Bren 2010), byla estetika těla klíčová (viz též Blažek, Pospíšil 2010).

Diskurs obezity je podle mého názoru třeba vnímat ne jako nástroj totalitní moci, ale jako nástroj biopolitické moci.⁵ Biomoc, jak ji definoval Michel Foucault, je charakteristickým znakem moderních států a sestává ze dvou aspektů řízení „vitálních charakteristik lidské existence“: anatomicko-politická moc vytváří normy chování k zajištění „poslušného těla“, jeho užitečnosti a produktivity. Druhý proces, biopolitická regulace, usiluje o řízení biologických dispozic celé populace. Podle Foucaulta nemá biopolitická moc svůj zdroj (pouze) ve státě; je to moc rozptýlená v sociálním poli. Nakonec, což je důležité, ani „poslušné“ tělo není plně (sebe)ovládáno, ale neustále této moci uniká (Foucault 1990). Koncept biomoci je tak pro analýzu československého obezitologického diskursu vhodný hned z několika důvodů. Jednak umožňuje vnímat socialistické Československo jako jeden z moderních režimů, a nejen jako totalitní „výjimku“.⁶ Foucaultovská analýza také odhaluje historické aktéry a aktérky kampaně proti obezitě působící uvnitř i vně stranických struktur – expertní skupiny, média, kulturní instituce atd. – vzájemně vytvářející systém „pravdy, moci a etiky ve vztahu k individuálnímu subjektu“.⁷ Medikalizace těla umožňuje zakotvit diskurs obezity ve „vědění“ a legitimizovat obavy z „tlustých“ těl. V neposlední řadě Foucaultův důraz na biopolitickou regulaci reprodukce inspiruje k genderové analýze.

Tento článek sleduje v zásadě tři roviny československého expertního diskursu obezity v poválečném období. První z nich zkoumá diskurs obezity jako příklad expertizace socialistické společnosti. Na jedné straně ukazuje na vliv expertní komunity na utváření politického a veřejného diskursu, avšak na straně druhé odhaluje limity a nedostatky biopolitické moci. Ve svém důsledku tak text navazuje na historiografii, která poukazuje na limity komunistické moci v socialistickém režimu, resp. Československu (např. Heumos 2006). Na základě poznatků z oblasti studií postižení a kritických studií obezity (*fat studies*) článek ve své druhé rovině sleduje problematiku ustavování obezity v kontrastu k tělesné způsobilosti. Můj text si tak všímá stigmatizace obezity na základě předpokladu zdatnosti jako správné tělesnosti. Toto pojetí zdraví však zároveň poukazuje na individualizaci péče o tělo. Poslední rovinou jsou genderové aspekty diskursu obezity. Normalizační kampaň proti obezitě vycházela z toho, co vědci a vědkyně nazvali konzervativním obratem socialistických režimů v 60. letech (Havelková, Indruchová 2015). Článek tak ukazuje, že kampaň pomohla stabilizovat heteronormativní rámec československého normalizačního režimu.

Aspirace a limity expertní moci

Výzkum expertního vědění v poválečném Československu se dosud věnoval zejména roli ekonomických expertů v přípravě hospodářské reformy v 60. letech (Skilling 1978; Kaplan 2000) a expertize v oblasti sexuologie (Lišková

2013; Sokolová 2015) a populační politiky (Heitlinger 1987; Dudová 2012). Všechny tyto práce analyzují roli historického aktéra stojícího mimo dichotomické vnímání československého socialismu (strana–společnost). Nejenže tyto práce ukazují, že v rámci expertních skupin existoval vnitřní mocenský boj nebo alespoň různorodost názorů, Hana Havelková ve své studii o práci Státní populační komise uzavírá, že jakkoliv byli experti a expertky pod silným stranickým dohledem, jejich role byla „mimořádně významná“ a „z hlediska působení na jednání lidí byli v genderově relevantních otázkách centrem moci“ (Havelková 2015: 162 a 138).⁸ Podobné závěry se dají uplatnit při studiu diskursu obezity, byť tento text také poukazuje na některé limity expertního působení.

Československé vlády se už od prvních poválečných let snažily zlepšit zdravotní stav a tělesnou kapacitu obyvatelstva a prodloužit produktivní věk (Franc 2003). Mezi nejvýznamnější instituce, které zkoumaly vztah mezi potravou, zdravím a pracovním výkonem, patřily *Společnost pro racionální výživu*, založená v roce 1945, a *Ústav pro výzkum výživy lidu*, který vznikl v roce 1951.⁹ Hlavním cílem těchto institucí bylo získat poznatky o působení stravy na organismus různých věkových skupin, pohlaví a profesí, poskytnout vládě informace pro dostatečné zásobování a stanovit normy pro kolektivní stravování, aby výživa co nejvíce podpořila produktivitu. Když na konci 50. let překročila denní spotřeba jedince 3100 kalorií na den, experti a expertky působící v *Ústavu pro výzkum výživy lidu* a lékaři a lékařky interních a endokrinologických klinik pražské Všeobecné fakultní nemocnice začali upozorňovat na stoupající váhu obyvatelstva a s tím související počet onemocnění srdce a cév (Doleček 1977: 12).¹⁰ Spotřeba potravin v Československu byla podle nich „v rozporu s vývojem spotřeby v převážné většině vyspělých západních zemí“ (Mašek 1966).¹¹ Odborníkům a odbornicím vadila zejména nízká spotřeba bílkovin a zeleniny a vysoká spotřeba „prázdných“ kalorií – živočišných tuků, cukru, mouky a piva (c.d.).

A tak zatímco pokračovaly práce na novém *zákoně o péči o zdraví lidu* z roku 1966 – který definoval „zdravé životní podmínky“ jako právo a povinnost obyvatelstva a obsahoval nařízení o podpoře racionální výživy obyvatelstva¹² – vláda zavázala všechny krajské národní výbory, aby ve školách zvýšily spotřebu mléka, zeleniny, ovoce, luštěnin a brambor, a snížily spotřebu mouky, tučného masa a tuku.¹³ Racionální strava se na další čtvrtstoletí měla stát základem jídelníků nejen ve školách, ale také v závodních jídelnách a domácnostech. Na její propagaci pořádala *Společnost pro racionální výživu* každoročně akci *Výživa a zdraví*. S hesly jako např. „Tloustnout znamená stárnout“ (1960), „K dobrému výkonu správnou výživou“ (1966), „Správná výživa v mládí, základ zdraví v dospělosti“ (1972) či „Zdraví je ve střídmosti“ (1983) akce měla za cíl vytvořit podmínky pro setkávání různých expertů a expertek na výživu a usměrňovat spotřebu obyvatelstva: součástí těchto „týdnů výživy“ byly výstavy, veřejné přednášky a ukázky správné přípra-

vy jídel. Jak je zřejmé z hesel této akce, hlavním poselstvím byla umírněnost v jídle jako základu zdraví a produktivity práce.

Podle Martina France, který se jako zatím jediný nutriční vědou a obezitou v Československu v 50. a 60. letech zabýval, se snahy lékařů o definování obezity jako celospolečenského „problému“ prosadily v době, kdy se socialistické režimy obrátily ke vědě jako základu socialistického vládnutí (Franc 2010).¹⁴ Přijetí nové socialistické ústavy v roce 1960 podle něj dalo impuls k výchově nového, racionálně jednajícího socialistického člověka, což se s nadváhou neslučovalo. Zatímco však Franc sleduje vznik „problému“ obezity jako důsledek zapojení vědy do politického rozhodování, aniž by problematizoval obezitologický diskurs samotný, v tomto textu navrhuji posunout diskusi dále. V návaznosti na Michela Foucaulta navrhuji pojímat medicínské vědění ne jako popisné, ale jako produkující (Foucault 1990) a na základě studií Kateřiny Kolářové analyzujících diskurs AIDS v období perestrojky vnímat zdraví a obezitu ne jako biologický, ale jako kulturně definovaný, morální problém (Kolářová 2013, 2015).¹⁵ Sledování významů spojených s „tlustým“ tělem totiž odhaluje nejen nestálost kategorie „nadváhy“, ale také skutečnost, že udržování obezity jako celonárodního problému od konce 50. let až do konce normalizace souviselo spíše s otázkami socialistické morálky.

„Nadměrná“ tělesná váha byla definována, stručně řečeno, nejednotně. Zatímco *Ústav pro výzkum výživy lidu* definoval čtyři váhové kategorie – normální váha, nadváha, obezita a extrémní obezita (Hejda, Ošancová 1974)¹⁶ – Rajko Doleček, který působil na klinice endokrinologie Krajského ústavu národního zdraví v Ostravě, používal čtyři „stupně obezity“ v závislosti na množství tuku v těle (Doleček 1977: 9).¹⁷ V zásadě tak definoval jakékoliv „nadměrné“ množství tuku v těle jako obezitu – konstrukce, která byla používána v časopiseckých článcích – a zásadně tak eskaloval „problém“ obezity. Další expert, endokrinolog Ratmír Rath, rozlišoval mezi tím, co jsou v konečném důsledku pouze dva typy těl: „normální“ a latentně či manifestně „obézní“. Rath píše, že byť ženské tělo často má větší množství tuku než tělo mužské, těla československých žen měla tuku tolik, že experti a expertky považovali všechny ženy za „latentně obézní“ (Rath 1976).¹⁸ Nehledě na různost měření nadváhy se lékaři a lékařky shodli na tom, že jimi používaný Brocův vzorec pro výpočet obezity byl mírnější než způsob BMI, používaný na západě, a tudíž skutečný výskyt nadváhy v Československu byl vyšší a vyžadoval přísnější preventivní politiku.

Kromě nejednotnosti určování množství tuku v těle se morální, spíše než biologická interpretace tělesné váhy odrazila také v lékařských interpretacích získaných dat.¹⁹ Kolektiv autorů a autorek *Léčení otylosti* píše, že statistika měla „jistou nesnáz s hodnocením populací v minulosti, neboť řádné zdravotnické záznamy... vlastně neexistují“, tudíž zda došlo k *nárůstu* nadváhy v poválečných letech oproti jiným obdobím, nebylo možné s jistotou zjistit (Doberský

a kol. 1967: 15). Autoři a autorky také tvrdili, že „není možno zcela bezpečně určit“, kolik tuku má mít lidské tělo za „normálních“ podmínek. Navzdory tomuto tvrzení psali, že měření třicetiletých žen z roku 1963 ukázalo, že české ženy měly v průměru vyšší hodnoty tuku v těle než ženy severských nebo anglosaských zemí, a rozhodli se tento poznatek interpretovat jako „větší dispozice naší průměrné populace k otylosti“ a apelovali na její prevenci (c.d.: 16). Tímto tvrzením experti a expertky nejen (re)definovali československé tělo, ale také tvrdili, že toto tělo potřebuje více (sebe) disciplíny a lékařského dohledu k tomu, aby dostalo normativním požadavkům zdravé tělesnosti.

Jedním z nejzajímavějších aspektů obezitologických textů je skutečnost, že data podporující lékařské argumenty často nebyla generována lokálními výzkumy. Dolečkův bestseller *Nebezpečný svět kalorií* ve svých edicích přebíral data americké US Metropolitan Life Insurance Co. z roku 1959, která měla ukazovat souvislost mezi obezitou a úmrtností.²⁰ Na základě norem ideální váhy pro zachování nejlepšího zdraví, vypočtené z daného výzkumu, pak Doleček srovnával průměrnou váhu československé populace; není snad nutno dodávat, že s negativními výsledky pro československou populaci (Doleček 1977: 8–9). Doleček tato data používal i poté, co se při opakovaném výzkumu o dvacet let později souvislost mezi nadváhou a úmrtností nepotvrdila.²¹ Také při bližším pohledu na citace používané v textech Ratmíra Ratha, kterými Rath zprostředkoval informace o ideálním kaloricko-výživovém příjmu těhotných matek, se ukazuje, že pouze nekriticky převzal data ze západních publikací (Rath 1976).²² Míra rozšíření a způsob používání „kapitalistických“ dat jako autoritativního hlasu ve studenovělečném Československu vyžaduje další výzkum, tyto dva příklady však poukazují na konstrukci obezity nejen jako transnacionálního „problému“, ale také jako na jeden z (vědecky neprecizních) způsobů šíření morální paniky.

Kritická studia obezity ukazují, že jedním z častých obezitologických argumentů je vytváření představy „tlustého“ jedince jako toho, kdo nenaplnuje svou individuální zodpovědnost a občanskou povinnost (např. LeBesco 2004: 55, Wright 2009: 9). Podobně je tomu v československém diskursu, zde je však charakteristické téma pracovní produktivity. V textech se často vyskytují tvrzení, že jelikož jsou obézní lidé pomalejší a línější, jejich pracovní výkonnost je nižší, a kolektiv tak musí nahrazovat ztracenou práci za jednotlivce. Podle Jiřího Šonky, dlouholetého docenta III. interní kliniky 1. lékařské fakulty v Praze, má obezita „dalekosáhlé důsledky nejen zdravotní, ale i národohospodářské, protože komplikace otylosti vedou k významným úbytkům v pracovním procesu“ (Šonka a kol. 1981: 246). Také Rajko Doleček uvádí jako „nejzávažnější... zvýšené výdaje na léky, častější pobyt v nemocnici, více práce pro zdravotnický personál, vyšší procento pracovní neschopnosti, invalidních důchodů aj. To vše představuje ekonomické ztráty pro celou společnost, a tedy i pro postiženého“ (Doleček 1977: 11–12, zvýrazněno v originálu). V režimu, jehož předním zájmem

byla pracovní produktivita, to byl stigmatizující argument, kterým docházelo k propojení těla, občanství a morálky, nehledě na konstrukci nadváhy jako „postižení“. Strategická vyhranost jazyka v textech obezitologů a obezitoložek – „významný úbytek“ pracovní síly (c.d.), obezita „postihující skutečně masu“ (Šonka a kol. 1981: 246), Dolečkovo „odhalování nepřítele“ (Doleček 1977: 6–14) a předkládání „strašných čísel“ (Doleček 1977: 15–24) – měla dramatizovat toto sdělení.²³

„Tloušťka“ však také od konce 60. let začala symbolizovat obavy socialistického režimu z konzumu, který, jak píšou historičky Mary Neuburger a Paulina Bren, byl sice nezbytný, ale nekonečně problematický, protože neustále hrozil přerůst ve svou západní podobu (Bren, Neuburger 2010). Podle Josefa Maška, ředitele *Ústavu pro výživu lidu*, byla obezita důsledkem nekulturních „výstřelků“, například touhy po tuku a tučných jídlech. Ty podle něj byly vyjádřením „povrchní[ho] a maloměstáck[ého] labužnictví“ (Mašek 1985). Také lékař Vladimír Kudlička v rubrice SNOB v *Mladém světě* vyzýval: „je třeba opustit vžité představy, že jídlo... je požitkem“ (Kudlička 1982).²⁴ Ve svých příspěvcích čtenáře a čtenářky opakovaně nabádal ke střídmosti, pravidelnému příjmu potravy, i k jejímu racionálnímu rozložení v průběhu dne, a k pravidelnému cvičení. Ambivalentní vztah socialistických režimů ke konzumerismu se zde obrátil proti jednotlivci, který je v diskursu obezity zobrazen a stigmatizován jako špatný socialistický subjekt.

„Kampaň“ proti obezitě a šíření racionální stravy narážela na množství administrativních překážek. Například průzkumy závodního a školního stravování publikované v časopise *Výživa lidu* a slovenském *Výživa a zdravie* opakovaně upozorňovaly, že jídelní lístky nebyly sestaveny podle zásad racionální stravy; tyto časopisy si také opakovaně stěžovaly na špatné zásobování trhu s potravinami (a škol mlékem, čímž byla ohrožena akce Mléko do škol). Ve hře však byly rovněž různé představy o správné socialistické péči o obyvatelstvo. Zatímco ministr zdravotnictví Jaroslav Prokopec vyzýval v polovině 70. let poslance a poslankyně na jednání České národní rady o racionální výživě (tedy deset let poté, co vláda přijala opatření na podporu racionální stravy), aby začali vnímat vysoký příjem potravin jako „zastaralé, dnešnímu stavu poznání odporující zvyky“,²⁵ pro část stranických funkcionářů „dobře vypadající“ člověk symbolizoval blahobyt společnosti (Franc 2009a, Franc 2009b). Jak na stejném jednání ČNR prohlásil poslanec Jan Jirásek: „Vysoká životní úroveň, plně zajišťovaná výživa všech sociálních vrstev obyvatelstva, plné existenční jistoty a ústavou zajištěné právo na práci patří v naší republice k vymoženostem socialismu, které ostře kontrastují s nezaměstnaností, podvýživou, ba i hladem celých sociálních vrstev kapitalistické společnosti.“²⁶ Tělo, jak se ukazuje, bylo symbolem nejen rozdílných představ o socialistické péči o obyvatelstvo, ale také boje socialismu s kapitalismem.

Lékařskou komunitu tyto překážky frustrovaly, a to natolik, že v publikaci *Veřejné mínění o otylosti* její autoři navr-

hovali zapojit veřejnost ve vyvíjení tlaku na potravinářský průmysl, zemědělskou výrobu a orgány veřejného stravování v naplnění principů racionální stravy (Adamec a kol. 1969: 51). Předpokladem tohoto veřejného působení však podle autorů bylo, že se veřejnost řídí vědeckým poznáním a následuje lékařské požadavky. Je možné předpokládat, že intenzivní veřejná osvěta v otázkách nadváhy v normalizačním období byla částečně vedena snahou o aktivizaci veřejnosti.

Pokud je moc nad tělem vlastní všem moderním státům, tzv. centralizované režimy východního bloku nabízeły „možnost ovlivnit [tělesnost] mas obyvatelstva v míře, která se dříve zdála nepředstavitelná“ (Franc 2003: 29). Je evidentní, že experti a expertky si tento potenciál uvědomovali a zarámováním svých argumentů do socialistické ideologie se pokoušeli ovlivnit jednak stranické rozhodování, jednak jednání obyvatelstva. Spíše než návrat totalitárního chápání socialismu však chci podpořit výše uvedenou literaturu tematizující závislost komunistické strany na expertním vědění a vytvoření jakéhosi názorotvorného, (bio)mocenského centra stojícího částečně mimo stranické struktury. Výzkum vztahu mezi výživou a zdravím byl financován ze státního rozpočtu, obezitologové a obezitoložky však určovali veřejný diskurs o nadváze navzdory soupeřícím názorům a navzdory přesvědčení některých politiků, že dobré jídlo a dobře vypadající člověk jsou obrazem správné socialistické péče.

Stigmatizace

Na přelomu 60. a 70. let se strana začala s rostoucí intenzitou zabývat „kvalitou“ své populace (Sokolová 2008; Dudová 2012).²⁷ „Kvalitní“ populace byla podle stranické ideologie zdravá, tělesně zdatná, morálně pevná a uvědomělá nejen v otázkách národní obrany, ale také proletářského internacionalismu. Od poloviny 60. let však lékařská komunita a tělovýchovní pracovníci a pracovnice začali upozorňovat stranické vedení, že zdatnost dětí a armádních rekrutů klesá. Hlavním (a alarmujícím) problémem podle nich bylo, že nízká tělesná zdatnost snižovala schopnost vydržet psychologické napětí a postavit se zatěžkávacím situacím (např. Tučan 1984). Více než kdy jindy tak začalo platit, jak píše Bryan Turner o moderním těle, že „nekontrolované tělo je sdělením o nekontrolované morálce“ (Turner cit. v Grant 2013: 85; viz též Kolářová 2013). Strana znásobila investice do zdatnosti československých těl, přičemž zdatnost, zdraví, účelné využívání volného času, kvalita rodinného zájmu, materiální i psychické zajištění zejména mladé generace byly v popředí diskusí odborníků, politiků i médií a obsahem nejdůležitějších sociálních či tělovýchovných politik (Pullmann 2011: 124–128).

Diskurs „kvality“ populace však také zvýšil zájem lékařské komunity o děti a prohloubil stigmatizaci „tlustých“ dětí. Jiří Šonka píše, že „obézní děti bývají méně samostatné a neprůbojné, více závislé na rodině, jsou citově nevyzrálé a mívají slabou vůli k dodržování redukčních režimů“

(Šonka 1981: 41–42). Podle Zdeňky Luhanové obézní děti „[t]rpí komplexem méněcennosti, který u nich vzniká nejen proto, že jsou méně pohyblivé a méně obratné než ostatní děti, ale protože bývají častým terčem vtipu spolužáků, kteří si je dobírají pro jejich vzhled“. Luhanová dokonce dodává, že „některé práce ukazují... na snížený inteligenční kvocient“ obézních dětí (Luhanová 1971). Co nestorka výzkumu nadváhy československých dětí Marta Vamberová pokládala za (sociálně vytvořený) následek obezity (Vamberová 1963), normalizační diskurs přeměnil na příčinu nebo alespoň tuto interpretaci umožnil. Konstrukce a reprezentace obezity jako fyzického a sociálního postižení byly všudypřítomné, Luhanová však šla o krok dále, když obezitu označila za příčinu postižení mentálního.

Kromě charakterových vlastností byla dětem připsána také „jiná“ tělesnost. Obézní děti měly údajně zpožděné dospívání,

„u otýlých chlapců se to projevuje opožděných růstem vousů, nahromaděním tuku na prsou, bocích a stehnech, vysokým hlasem atd. Jejich vzhled místo aby zmužněl, je spíše dívčí. U otýlých dívek se zase setkáváme s opožděnými a nepravidelnými měsíčky. Nejvíce však těmto děvčatům později vadí, že nemohou pro svou tloušťku najít vhodného partnera“ (Šonka 1981: 10, zvýraznila autorka).

Jak dívky, tak chlapci jsou v těchto příkladech popsáni jako ti, jejichž těla selhávají v získávání „správně“ femininních a maskulinních tvarů a funkcí, a v naplnění genderové správné role.

Neexistuje lepší příklad stigmatizace a snahy o disciplinaci „tlustého“ těla než příběh jedné z nejpobulárnějších knih pro dospívající mládež posledních desetiletí: *Metráček aneb Nemožně tlustá holka*. Kniha, která se dočkala devíti vydání a jednoho zfilmování, ukazuje, nakolik je obezita propojená s kategoriemi tělesné zdatnosti a heterosexuality (téma poslední části tohoto textu) dodnes stigmatizována.²⁸ *Metráček* je příběh Jitky, která si vedle svých spolužáků připadá „jako rozložitý dub vedle štíhlé břízky“ (Rudolf 1977: 63). Jitka je sice ctižádostivá a dobře prospívající studentka (na začátku filmové verze na ni ze třídy křiknou „šprtka!“), ale třídní učitelka na ni vyvíjí nátlak, aby zhubla,²⁹ a sama Jitka se bojí zesměšnění na hodinách tělocviku, zejména při gymnastice. Začne proto tajně trénovat odbíjenou a zlepšit se natolik, že získá místo ve školním týmu. „Ještě loni jsem byla nemožná... Vypadla jsem pravidelně ze hřiště první. Ani se mi nesnažili přihrávat. Mysleli si: stejně míč zahodí.“ Na turnaji odbíjené škol sice na Jitku kluk z publika, Honza, vykřikne „Metráček“, tým i tělocvikář se však za Jitku postaví: „Opravdu si, Jitko, ničeho nevšímej. A hraj, jak nejlíp umíš. Musíš jim ukázat, že jsi nejlepší“ (c.d. 68, zvýraznila autorka). Díky Jitčiným „dělovkám“ tým v turnaji zvítězí a Jitka se stane hvězdou turnaje (a od té doby se přestane o svou postavu zajímat). Pozvuzená tímto úspěchem se na pobídku Honzy, který se

jí líbí, přidá k týmu koulařek a postupně si vybuduje pozici sportovkyně i uznání okolí, zvýší se jí sebevědomí a nakonec také najde svou první lásku.

Knihu *Metráček* je sice možné číst jako emancipační narrativ, ale v tomto textu chci dát téma do souvislosti diskursu „kvalitní populace“ – koneckonců, příběh byl poprvé vydaný a zfilmovaný na začátku normalizace – a ukázat, že klíčovým tématem knihy je překonání „jinakosti“. ³⁰ Jak na IV. sjezdu ČSTV v roce 1974 prohlásil prezident Husák, „ideálem a cílem naší společnosti je, aby tu vyrůstal zdravý, fyzicky a duševně vyspělý, sebevědomý člověk, který něco ví, je součástí našeho velkého kolektivu a který nezapomíná nejen na celkový rozvoj vlastní, ale také rozvoj našeho státu“ (Sýkora 1980: 6). V konečném důsledku Jitka sice nezhubne, ale překoná sebe samu a svůj strach, naučí se ovládat chuť k jídlu a přemění své nekontrolované, „obézní“ tělo v tělo zdatné jak fyzicky, tak mentálně. Celkově pak prospěje nejen sama sobě, ale celému kolektivu (je oporou klubu odbíjené, pomůže vyhrát pohár pro školu a zapojí se do celostátního atletického programu). Je přitom typické, že hlavní hrdinkou je dívka: nejenže se dívky o své postavy údajně více zajímaly, ale také v tom byly podporovány (viz níže). Důležité je, že *Metráček*, a tudíž diskurs obezity, kladl důraz na individuální zodpovědnost jednotlivce a jeho/její individuální překonání „postižení“. Ve svém důsledku tak diskurs obezity odhaluje částečný posun socialistické ideologie od kolektivismu k individualismu (Bren 2010).

V textu *Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/„postižení“* Robert McRuer sleduje heterosexuálnost a zdatnost jako vzájemně se podporující kategorie. Nejenže obě kategorie podle něj závisejí na (definování a vyloučení) „druhém“, obě také fungují jako základní normativní kategorie moderních subjektů. Jak McRuer tvrdí, „Nejúspěšnější heterosexuální subjekt je ten, jehož sexualita není ovlivněna postižením (metafora neheteronormativity); nejúspěšnější tělesně způsobilý jedinec je ten, jehož způsobilost není ovlivněna neheteronormativitou, metaforizovanou jako postižení“ (McRuer 2006: 304). Byť se McRuerova analýza vztahuje na heterosexuální zdatnost jako základní mechanismus kapitalistické racionality, považují ji za užitečnou také pro studium socialistických režimů. Vždyť také reprodukce socialistického ekonomického systému – včetně zdatnosti těl – byla závislá na heterosexuální reprodukci.

Jitka začne trénovat odbíjenou také proto, že ji učitelka vyzve, aby „vypadala“ do tanečních, což obsahovalo implicitní předpoklad, že tam Jitka bude chtít najít svou první lásku. Jitka ji však najde na sportovišti; Jitka i Honza jsou vycházejícími hvězdami klubu, a to do té doby, než Honza potká Jitku držet se za ruku s jiným klukem, kterého mylně identifikuje jako jejího kluka. Oba se tímto incidentem trápí a na závodech pak naprosto vyhoří. Jitka se znovu začne zajímat o svou postavu a chce odejít z oddílu, protože „jsem nemožná, nemotorná, nenaleznu v sobě bojovnost, nemám smysl pro kolektiv, nejsem atletický typ“ (Rudolf 1977: 121, zvýraznění v originálu). Překoná se však a na trénink

i následující závody jede. Během cesty se s Honzou usmíří a román končí Jitčíným přesvědčením: „Zitřejší závod vyhraji. Určitě“ (c.d.: 130). Jitčina heterosexuální zkušenost v románu je nejen přímo závislá na její sportovní aktivitě, ale platí to rovněž naopak: její sportovní zdatnost je závislá na stavu jejího vztahu s Honzou. Nakonec její tělesná „jinakost“ mizí spolu s tím, jak se oba systémy, zdatnosti a heterosexuality, propojují.

Kromě reprodukce sociálních vzorců *Metráček* také představuje celou řadu dalších témat, která se v diskursu obezity vyskytovala. Jedním z důležitějších je konstrukce generačního rozdílu ve vnímání nadváhy. Maminka dokonce Jitce oponuje, „vždyť ty nejsi tlustá. Já nevím, děvče, co sis to vzala do hlavy. Jiná děvčata by byla ráda, kdyby měla tvou postavu...“ (c.d.: 10). Lékaři a lékařky kritizovali starší generaci, zejména ženy, za to, že nejenže nadváhu považovaly za znak dobrého života, ale samy příliš necvičily. Jitka tak musí překonávat nejen matčinu „nevědomost“ o závažnosti jejího „problému“ nadváhy, ale také nepříliš velké nadšení nad Jitčíným rozhodnutím sportovat: „Honit se někde po stadionu, štvát se, uznej sama, že to pro tebe zrovna není vhodná zábava!“ (c.d.: 75) (Ve filmové verzi příběhu se Jitčina matka strachuje, že si Jitka ublíží a „na celý život z [ní] bude mrzák“, což akcentuje propojení s postižením). Jestliže podle lékařů a lékařek považovala starší generace plnoštíhlé tělo za symbol dobrého života, *Metráček* ukazuje naději vkládanou do mladé generace, která měla doslova ztělesnit ideály socialismu.

Špatné matky

Pokud *Metráček* poukazuje na „nevědomost“ starší generace, lékařská komunita brzy začala matky přímo obviňovat z dětské obezity. Obviňování matek sice není specificky socialistický argument, ³¹ nicméně od začátku 70. let se stal novou zbraní v repertoáru snah o získání kontroly nad stoupající vahou obyvatelstva. „Matky mají radost, když jejich dětem chutná, od malička jim dávají tolik jídla, kolik dítě chce, někdy je nutí i k doslovnému přejídání různými sliby a výhrůžkami,“ varovala před překrmováním dětí lékařka Bohuslava Nosková (Nosková 1970). Dítě v podobě „barokního andělíčka“ sice údajně činilo matky a babičky spokojené, podle lékařských argumentů však existovala vysoká pravděpodobnost, že nadváha dítěte povede k nadváze celoživotní (Květy 1981). Tento obviňující lékařský diskurs jednak vycházel z genderových stereotypů asociujících femininitu s iracionalitou – jednak tyto stereotypy potvrzoval tím, že konstruoval ženy jako špatné, sobecké matky jednající proti zájmům dítěte a jednak se snažil ustavit a posilnit lékařskou autoritu nad laickými názory. Ženy proto měly, jak píše lékařka Blažková, dbát na lékařské argumenty:

„V našem státě je už po několika desetiletích zaveden systém kojenecké výživy, jednoduchý a vynikající... A přesto se nezdá, že se setkáváme s případy hrubých chyb a jedno-

stranností ve výživě, kdy matka z nelogických důvodů dá přednost radám „zkušených“ žen v parku před radou dětského lékaře. Sleduje tím jediný cíl: aby její dítě dosáhlo co největších přírůstků na váze“ (Blažková 1975).

Zatímco na začátku 70. let se obezitologové a obezitoložky zaměřovali především na výživu dětí a batolat, od počátku 80. let jako jednu z cest prevence obezity začali prosazovat kojení. Podle Jiřího Šonky byla umělá výživa kaloričtější než mateřské mléko a údajně „snadno vedla k překrmování“ (Šonka a kol. 1981: 27). Kojení se ale podle názoru lékařů a lékařek prosazovalo příliš pomalu (Heitlinger 1987). Údajně nebylo výjimkou, že ženy odcházely s receptem na *Sunar* (umělé mléko) už z porodnice, zejména však podle některých lékařů a lékařek ženy nekojily dostatečně dlouho (viz *Zdravotní výchova a socialistický způsob života*, kol. autorů 1983). Hrozba obezity jako argument pro podporu kojení a propagace kojení jako prevence obezity se tak vzájemně doplňovaly a posilovaly kontrolu nad mateřstvím.³²

Jestliže (bílé) matky lékaři obviňovali z překrmování a přehnané péče, romské ženy naopak kritizovali za to, že své děti zanedbávají. Romské ženy údajně neměly správné hygienické podmínky na přípravu dětské výživy, zanedbávaly krmení a kojenci tak umírali hladem.³³ Argument zanedbávání dětí byl součástí toho, co Věra Sokolová nazývá sociální patologizací „romské rodiny“ a konstrukcí „romské deviace“, která měla vycházet z údajných „inherentních predispozic k asociačnímu chování a jejich ‚přirozeného‘ nedostatku rodičovských schopností a sociální zodpovědnosti“ (Sokolová 2008: 187). Pro lékařskou komunitu ani většinu (bílé), ani romské matky nedodržovaly zásady správné péče o děti a představovaly tak skupinu, již bylo potřeba podřídit expertnímu dohledu a disciplinaci.

Váha dětí se proto stala jakýmsi bitevním polem mezi „pohodlnými“ či „přepečlivými“ matkami a lékařskou komunitou. Váha dětí, píše socioložka Natalie Boero, se ve stále větší míře stává „testem dobře vykonávaného mateřství“ (Boero 2009: 114). Podle ní se argumenty obviňující ženy z toho, že jsou špatnými matkami, objevovaly „vždy v obdobích nejistoty ohledně role žen ve společnosti“ (Boero 2009: 114). Pro československý režim, který si zakládal na vysoké zaměstnanosti žen jako výsadě socialismu, to neplatí jen zdánlivě. Podle lékařů a lékařek totiž matky (sic!) nedávaly dětem snídani, protože na to při odchodu do zaměstnání v brzkých ranních hodinách neměly čas. Podle nich tak děti již v útlém věku získávaly špatné stravovací návyky a lékařská komunita apelovala na změnu pracovní doby matek malých dětí. Historiografické analýzy tvrdí, že veřejná diskuse o vhodnosti zaměstnanosti či plné zaměstnanosti matek do tří let věku dítěte, která se během uvolnění v 60. letech rozhořela v médiích a na půdě České národní rady, utichla s nástupem normalizace (Havelková 2015).³⁴ Analýza diskursu obezity ovšem naznačuje, že ambivalentní přístup k zaměstnaným matkám přetrvával.³⁵

Muže dělá slovo, ženu linie³⁶

Studie genderových vztahů v socialistickém bloku ukazuje, že krize vyvolaná destalinizací vytvořila podmínky pro „konzervativní obrat“ středoevropských socialistických režimů v 60. letech a pro návrat patriarchálního diskursu (Goven 1993; Fidelis 2010, Havelková; Indruchová 2015). Tím vznikl prostor pro to, aby „maloměstské hodnoty“, jejichž součástí byla biologizace genderových rozdílů a sexualizace ženského těla, byly předefinovány jako základ socialistické modernity (k sexualizaci těla např. McLellan 2007). Ve své analýze spartakiádních cvičení Petr Roubal ukazuje, jak se původně revoluční obrazy v 60. letech postupně proměňovaly a v normalizačním období už spartakiády vytvářely zejména obrazy šťastné, heterosexuální rodiny: zaktovení genderových rolí v přirozenosti se podle něj stalo „nástrojem pro vyjádření stability, národní velikosti a historické kontinuity“ (Roubal 2015: 339).

Analýza expertního a mediálního zobrazení obezity z hlediska genderu odhaluje dvě hlavní, byť vzájemně propojené linie diskursu: první slouží k definici estetických norem femininní krásy a tělesnosti – a patologizaci jejich narušení – a druhá linie zvyšuje imperativ sexuální přitažlivosti v heteronormativním rámci. Jestliže v polovině 50. let českoslovenští experti a expertky kritizovali snahy žen udržet si štíhlou linii z estetických důvodů a touhy zalíbit se druhému pohlaví jako buržoazní přežitek (2009a), v průběhu 60. let akceptovali, že zejména pro ženskou část populace jsou estetické důvody těmi hlavními, ne-li jedinými, pro zahájení diety. Nejen to, odteď vyzývali ženy, aby dbaly o svou štíhlou linii, protože péče o tělo byla u žen údajně přirozená a protože jediné tak si mohly získat a udržet partnera. To samozřejmě nejsou specificky socialistické argumenty; poukazují spíše na transnacionální konstrukci normativů ženské tělesnosti.

Ženské a společenské časopisy se zcela ponořily do boje proti obezitě. „V létě méně kalorií!“, vyzývala *Vlasta* a publikovala články s názvy „Ostre sledované kilogramy“, „Hubnu, hubneš, hubneme...“ nebo „Pět minut pro krásu“. *Slovenka*, *Květy*, *Mladý svět*, *Výživa lidu* i další časopisy vydávaly množství článků určených zejména ženám, s různými tipy, jak bojovat proti nadváze a udržet si štíhlou linii pomocí dietních jídel a pohybu, kvízy o zdravé stravě se skóre ke zjištění, jak mají ženy změnit svou stravu ve prospěch štíhlosti, na stránkách s recepty mohly ženy získat návody na počítání kalorií připravované stravy i pobídky, aby vynechaly šlehačku anebo ji vyměnily za nízkotučný tvaroh;³⁷ ve *Výživě lidu* se často objevovaly reklamy na sýry zdůrazňující štíhlý pas žen. Tehdy už sice existovaly léky na hubnutí a prováděly se operace odstranění nadbytečného tuku, ale obojí se veřejně téměř nepropagovalo.³⁸

Už v průběhu socialistického režimu začaly v oblasti krásličního průmyslu vznikat komerční aktivity, určené zejména ženám. *Ústav kosmetiky*, který vznikl v roce 1959 v Praze, nabízel už v polovině 60. let tříměsíční „léčbu odtučňovací“, „v níž je kromě vnitřního léčení zahrnuta pravi-

delná gymnastika, celkové masáže a procedury se speciálními odtučňovacími přístroji dvakrát týdně“ za 480 Kčs.³⁹ Tato léčba byla nejspíš dostupná pouze pro obyvatelky Prahy a okolí, ale *Ústav* své služby nabízel také v pobočkách v Brně a Ostravě (v Bratislavě působil samostatný *Ústav lekárskej kosmetiky*). V Mezinárodním roce ženy v roce 1975 *Ústav* připravil na základě předchozího, údajně úspěšného kurzu Školu štíhlé linie, vedenou „pod dohledem obezitologa a tělovýchovného pracovníka“, a vyzýval závodní výbory ROH, aby kurzovné ženám opět předplatily („Chcete držet štíhlou linii?“, *Vlasta* 1975). Jestliže jsou podle kritických studií obezity příjmy krásličího a zeštíhlovacího průmyslu jedním z nejdůležitějších zdrojů diskursu „epidemie obezity“ (LeBesco 2004; Murray 2008; Rothblum, Solovay 2009), činnost *Ústavu kosmetiky* a propojení mnoha jeho lékařů a lékařek se společenskými časopisy – např. Jiří Šonka byl pravidelným přispěvatelem *Vlasty* a *Květů* – poukazuje na to, že ani v Československu nešlo v konstrukci „problému“ obezity pouze o normativní socialistickou tělesnost; ve hře byl také ekonomický zájem obezitologů a obezitoložek.

„Žena se musí snažit být stále pěkná. A k tomu nemůže potřebovat nadměrnou váhu, která jí nesluší a navíc jí i škodí na zdraví. Po celý život, tedy od mládí až do pozdního věku, se má snažit líbit se. Prospívá to jak jejímu sebevědomí, a tím i celkovému vzhledu, tak i zdraví,“ apeluje v typickém článku v časopise *Vlasta* lékařka Hana Platilová (Platilová 1973). V článku provází čtenářky „kritickými“ obdobími, během nichž mají „k otylosti sklon“, a vyzývá je ke střídmosti v jídle, k tělesnému pohybu a zvýšenému dohledu lékařů a lékařek. Nejkritičtější je podle Platilové období klimakteria, kdy žena „[z]ačíná stárnout a mnohdy o sebe přestává dbát“ (c.d.) Také podle Jiřího Šonky je přechod obdobími, který pro mnohé ženy znamená „konec parády, konec sportu a zábavy“; v tomto období je ale potřeba podle něj „prostě plně žít a nepoddávat se pohodlnosti“ (Šonka 1972). Byť zde Šonka i Platilová vyzývají ženy k plnému životu pro sebe samé, důležitým sdělením jejich článků je medicalizace a patologizace období, které sami lékaři a lékařky označili za přirozené pro ženské tělo: puberta, těhotenství a přechod. Také zde sdělují, že ženy by neměly zanedbávat péči o tělo – nadváha jejich okolí ukazuje, že jsou pohodlné a chybí jim tělesná a morální disciplína. Nakonec se v těchto člancích také (znovu) ukazuje propojení diskursu obezity s postižením. Jak píše Majorová v populární příručce *Dámy a pánové, život začíná*, pokud žena podlehla údajné pohodlnosti nebo z jiného důvodu nenaplnovala ideál elegantní tělesnosti, byla patologizována:

„Absolutní většina žen – od školaček až po dnešní mladé babičky – je ráda pěkná a upravená. Nemá-li o svůj zevnějšek nebo dokonce ani o osobní čistotu zájem, signalizuje to obvykle nějakou poruchu v její psychice. Třeba trpí komplexem, že není hezká.... že je jí partner nevěrný a stejně ji opustí, nebo že ji mezi sebe nepřijal kolektiv...“ (Majorová 1980: 28, zvýraznila autorka).

Podle feministických kritiček je to zejména „tlusté“ ženské tělo, které je konstruováno jako místo nemorálního excessu, lenosti, nemotornosti, nedostatku sebekontroly či absence sexuální přitažlivosti a které vyvolává odpor (Murray 2008). Jejich argumenty navazují na předchozí feministické analýzy západní duality tělo–duše, jež poukázaly na jejich genderovanost a kulturní investice do disciplinace ženského těla (např. Martin 1987; Grosz 1994). Podle Murray jsou „tlustá“ těla „nemocí“ estetických standardů tělesnosti spíše než těla samotného a pro ženy, definované prostřednictvím estetických norem, to platí dvojnásob (Murray 2008). Tato těla jsou však zároveň patologizována jako „postižená“ fyzicky, psychicky i morálně.

Pokud, jak píše Roubal, v ideologickém rámci normalizace představovala heterosexuální rodina základ stability režimu, a pokud tato rodina byla ohrožená stoupajícími rozvodovými statistikami a klesající porodností (např. Dudová 2012; Vodochodský, Klvačová 2015), obezitologové a obezitoložky rámovali boj proti obezitě apelem na přitažlivost žen. Dolečkovy publikace tak opakovaně obsahují výzvy zejména ženám, aby zhubly, protože údajně mnoho manželství se rozpadlo z důvodu, že partnerka přibrala na váze (Doleček 1977). Argumentace přitažlivostí je však v československém diskursu obezity tematizovaná jako otázka naplnění správné genderové (ideálně monogamní) role žen než jako téma sexuální dostupnosti žen jako takové. Jinými slovy, jakkoliv se v pozdním socialismu otevřel prostor pro sexualizaci ženského těla, byla rámovaná (a limitovaná) diskursem manželství.

„Obézní“ ženské tělo však bylo zobrazováno jako sexuálně zcela nepřitažlivé. V průběhu silvestrovské estrády v roce 1979 herec Miloš Kopecký a sexuolog Miloslav Plzák sehráli scénu manželského poradenství a odpovídali na otázky z publika.⁴⁰ Zatímco se většina otázek týkala manželského sexu a mužské nevěry, Stela Zázvorková se vložila do diskuse vzrušeným hlasem: „Doktore, co je to pořád s tou štíhlostí a s těma dietama, prosím vás? Podívejte se, historie mluví jinak. Historie umění, to je historie kyprých žen. Takový Rubens by vás prohnal! Jak praví básník: Pomalu, jeť krása žen jen v oválu, a jenom váza má být štíhlá!“ Oba muži pozvednou obočí a nevěřícně se podívají na Zázvorkovou, Kopecký se obrátí na Plzáka: „Ona si plete erotiku s keramikou.“ Zatímco se publikum rozesměje, Plzák se vloží svou expertizou: „Jde o problém ochablosti mužů, tak mohu zasvěceně hovořit.“ Scénka se rychle stane nejasnou, načež se diskuse přesune zpět k manželské terapii.

Silvestrovské estrády byly do jisté míry výjimečným prostorem, neboť umožňovaly představovat ne zcela běžná témata, tato scénka však svým vyhocením odhaluje argument obezitologického diskursu: „tlusté“ ženy a zejména „tlusté“ ženy nad 40 let byly konstruovány jako sexuálně nepřitažlivé. A protože mužská potence, jak implikuje Kopecký, klesala s věkem, ženy se údajně musely vyrovnat s tím, že jejich manželé s nimi nechtěli sexuálně žít (scénka je záměrně sehraná Zázvorkovou a Kopeckým, jejichž krát-

ké manželství skončilo rozvodem). Zázvorkové zvolání lze číst spolu s obezitologickým diskursem: jako zvolání starší, plnoštíhlé ženy, která „neumí“ nebo je „líná“ shodit „přebytečná“ kila. A patrně to tak také tvůrci či tvůrkyně pořadu mysleli. Jenže Zázvorkové hlas je rovněž možné číst jinak: jako hlas těch, které odmítaly přijmout autoritu lékařského diskursu a výzvy médií k sexualizované štíhlosti.

Diskurs obezity, zdá se, pomáhal nejen konstruovat pohled na „obézní“ těla, ale také v ženách vytvářet pocit neadekvátnosti a problematický vztah k vlastnímu tělu. Výzkum *Veřejné mínění a otylost* z roku 1967 zjistil, že se svou váhou bylo nespokojeno výrazně větší procento žen než mužů. Vedle 10 % mužů s „normální váhou“ (podle zařazení výzkumníků) bylo v celé republice 30 % žen s normální váhou, které chtěly zhubnout. 56 % žen s mírnou nadváhou chtělo snížit váhu, na rozdíl od 34 % mužů (Adamec a kol. 1969: 28).⁴¹ Na nespokojenost žen se svým tělem poukazuje také množství dopisů, které ženy psaly médiím a které dostával i Rajko Doleček, v nichž ženy psaly o rady, jak co nejrychleji zhubnout. V reakci na zprávu o účinnosti šlehačkové diety J. Doberského vysílané v pořadu Československé televize, J. Č. píše tvůrcům/kyním pořadu o recept: „Je mi opravdu nepříjemné a pro mne i takový pocit méněcennosti, když se mám objevit před mnoha lidmi na koupališti.“⁴² Další pisatelka si stěžuje, že se jí kolegyně v práci „potají vysmívají. Ani manžel není se mnou, vlastně jen s mou postavou, nijak nadšen“, a sedmnáctiletá H.H. píše, že „už dávno nejsou v módě oblé slovanské tvary. A to, že se chci líbit, mi snad nikdo v mých letech vyčítat nebude.“⁴³

Pod hlavičkou boje proti obezitě se tak začal rozvíjet kult štíhlého těla, který v porevolučním období radikálně zintenzivnil. Na rozdíl od dnešního obrazu štíhlosti však ten socialistický zahrnoval širší spektrum tělesných proporcí. Časopisy běžně publikovaly obrazy „plnoštíhlých“ žen a věnovaly se jejich oblékání, líčení a, typicky pro socialistické Československo, tělesné zdatnosti. Zároveň lékařská komunita odmítala i velmi štíhlé tělo. Ideálem tak neměla být ani „žena typu Věstonické venuše“, která, jak píše Josef Mašek, „je v pokročilém stavu otylosti“, ale ani modelka Twiggy, jež v 60. letech dobyla svět, včetně Československa, a kterou Mašek označil za „nevhodný import z Anglie“ (Mašek 1971; viz též Franc 2009b). Za další analýzu stojí skutečnost, že obojí, „tlusté“ i „vychrtlé“ tělo, bylo v socialistickém diskursu těla vnímáno jako symbol obav z pokroku a modernity.

Epilog

V kontextu porevoluční záplavy volně prodejných zeštíhlovacích prostředků a nově zavedené reklamy vydali obezitoložka Iva Málková a psycholog František Krch, dlouholetí organizátoři táborů pro osoby s nadváhou, knihu *SOS nadváha. Průvodce úskalím diet a životního stylu*. Autor a autorka odůvodnili vznik knihy soudobou „posedlostí štíhlosti“, jež podle jejich názoru byla součástí jakéhosi porevolučního „hledání nových vzorů, které se přirozeně soustřeďuje na vnější znaky a hodnoty ‚západního‘ stylu“ (Krch, Málková

1993: 29). Kniha kritizuje údajně všudypřítomnou paniku z obezity, kdy i „normální“ lidé se považují za obézní. Autor a autorka tvrdí, že se mezi svými pacienty a pacientkami často setkávali s „iracionálními tvrzeními, že tloušťka je nezdravá, skvělý zjev je nutným předpokladem sebedůvěry a sebenaplnění, nebo že vysoko kalorická jídla jsou škodlivá“ (c.d.: 14, zvýrazněno v originálu). Nový kult štíhlého těla je podle Málkové a Krcha škodlivý zejména pro ženy, na které jsou kladeny nové nároky sebekontroly a úspěchu. Nová žena, píšou, má být podle nových požadavků „schopná spojit sebekázeň a sexuální osvobození s tradičními hodnotami, jakými jsou přitažlivost a půvab. [...] V chaosu okolního světa tak mohou alespoň kontrolovat svoje tělo“ (c.d.: 32). Přestože se Málková a Krch vymezili vůči předchozímu diskursu, oba ve stigmatizaci „obezity“ pokračovali: za tloušťkou podle nich sice už nebyla jen lenost a nedostatečná sebedisciplína, ale „komplexy, zatrpkllost, neúspěchy, nemoc nebo duševní abnormita“ neboli psychická slabost člověka (Krch, Málková 1993: 15).

Analýza diskursu obezity v socialistickém Československu však ukazuje, že mezi porevolučním kultem štíhlého těla a předchozím obdobím je společného mnohem více, než autor a autorka přiznávají. Dokonce tvrdím, že v normalizačním období vznikly předpoklady pro porevoluční kult štíhlého těla. Jestliže zdravé, zdatné tělo zakládá moderní subjektivitu, pro socialistický režim, který je založený na myšlence vědeckého, racionálního řízení společnosti, to platí dvojnásob. Normalizační režim, jehož základním požadavkem se stala snaha o dosažení co nejvyšší „kvality“ populace jako důkazu kvality socialistického režimu, pak zintenzivnil investice do zdravého těla, jehož opačnou stránkou byla stigmatizace nadváhy nejen jako fyzické, ale také morální „jinakosti“. Zároveň se ukazuje, že heteronormativní rámec normalizační společnosti zásadním způsobem genderoval boj proti obezitě a vytvořil (či zintenzivnil) podmínky pro estetickou kontrolu ženských těl.

V posledních deseti letech se v českých médiích několikrát objevily zprávy, že Češi jsou nejobéznější národ Evropy. Podle expertů nejen Českou republiku, ale celou Evropu čekají vážné zdravotní a sociální problémy. „Pokud ten trend bude pokračovat, kdo bude za deset let v zemích s obezitou na vzestupu pracovat? Až [obézní děti] dosáhnou produktivního věku, bude to katastrofa,“ okomentoval tento stav český obezitolog Martin Fried („Češi jsou druzí nejtlustší v EU“, *ONA Dnes* 2007). Morální panika, vyvolaná před více než padesáti lety, trvá dál.

Literatura

Primární zdroje

Články

- „Je barokní andělíček zdravý?“ 1981. *Květy*, roč. 31, č. 12: 26–27.
- Blažková, J. 1975. „Nechcete mít obézní dítě?“ *Květy*, roč. 25, č. 8 (nečísl.)

- Fried, M. 2007. „Češi jsou druzí nejtlustší v EU.“ [online]. [cit. 25.8.2015]. Dostupné z: http://ona.idnes.cz/cesi-jsou-druzi-nejtlusti-v-eu-dnk-/dieta.aspx?c=A070423_090016_hubnuti_bad.
- Kudlička, V. 1982. „SNOB.“ *Mladý svět*. Vol. 24, No. 8: 25.
- Luhanová, Z. 1971. „Důsledky obezity v dětském věku.“ *Výživa a zdraví*. Vol. 26, No. 12: 166–167.
- Mašek, J. 1966. „K problémům struktury naší výživy.“ *Výživa lidu*. Vol. 21, No. 6: 85–86.
- Mašek, J. 1971. „Pro štíhlou linii: Otylost proti tělesné kráse.“ *Výživa lidu*. Vol. 26, No. 2: 22.
- Mašek, J. 1985. „40 let Společnosti pro racionální výživu.“ *Výživa lidu*. Vol. 40, No. 4: 49–50.
- Nosková, B. 1970. „Dieta při dětské otylosti.“ *Výživa lidu*. Vol. 25, No. 3: 42.
- Ošancová, K. 1972. „Obezita ve městě a na venkově.“ *Výživa lidu*. Vol. 27, No. 4: 52.
- Platilová, H. 1973. „Hrozba otylosti.“ *Vlasta*. Vol. 27, No. 34: 18.
- Rath, R. 1976. „Obezita ženy a těhotenství.“ *Výživa lidu*. Vol. 31, No. 1: 5–6.
- Šonka, J. 1972. „Tloustnout znamená stárnout.“ *Vlasta*. Vol. 26, No. 10: 16. Tučan, J. 1984. „Výživa a zdatnost.“ *Výživa lidu*. Vol. 39, No. 8: 113–114.
- Časopisy**
Vlasta, Květy, Mladý svět, My, Slovenka, Eva, Výživa lidu, Výživa a zdraví a další
- Publikace**
Kol. autorů. 1983. *Zdravotní výchova a socialistický způsob života: sborník materiálů přednesených na celostátní konferenci pořádané 24.–26. 11. 1982 v Praze pod záštitou ministra zdravotnictví ČSR prof. MUDr. J. Prokopce, CSc., k 30 letům socialistické zdravotní výchovy v ČSSR*. Praha: Ústav zdravotní výchovy.
- Šonka, J. a kol. 1981. *Boj proti otylosti cvičením a dietou*. Praha: Olympia.
- Adamec Č. a kol. 1969. *Veřejné mínění a otylost*. Praha: Ústav zdravotní výchovy.
- Doberský, P. a kol. 1967. *Léčení otylosti*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Doleček, R. 1977. *Nebezpečný svět kalorií*. Praha: Olympia.
- Faltus, F. 1977. *Řekni mi, co jíš (a já ti povím něco o vztahu mezi náladou, vzhledem a potravou člověka)*. Praha: Avicenum.
- Hejda, S., Ošancová, K. 1974. *Problém otylosti u obyvatelstva*. Praha: Avicenum.
- Holecová, A., Hyžová, M. 1985. *Redukční diety pro děti a mládež v pionierských táborech ČsČK a na léčbu tučnoty v rodině*. Martin: Osveta.
- Krch, F., Málková, I. 1993. *SOS nadváha. Průvodce úskalím diet a životního stylu*. Praha: Granit.
- Majorová, M. 1980. *Dámy a pánové, život začíná*. Praha: Mladá fronta.
- Rudolf, S. [1972] 1977. *Metráček aneb nemožně tlustá holka*. Praha: Olympia.
- Sýkora, F. 1980. *Školská telesná výchova v systéme výchovy a vzdelávania mládeže v ČSSR*. Bratislava: Sport.
- Šonka, J. a kol. 1971. *Za štíhlou linii*. Praha: Merkur.
- Vamberová, M. 1963. *Léčení otylosti u dětí a mladistvých*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Archivní zdroje**
Archiv České televize, inf. 152, i.č. 909. Redakční pošta – šlehačková dieta.
Digitální knihovna PSP ČR.
Ústav kosmetiky, materiály uloženy v osobním vlastnictví MUDr. Novákové.
Slovenský národní archiv, Bratislava, fond Ústav pro výživu ľudu.
Štátny archív Košice, KNV odbor zdravotníctva, 527/3, sv. 63.
- Televizní pořady**
Silvestr hravý a dravý (1978), viz <https://www.youtube.com/watch?v=zZELiLpy-8E>.
Silvestr (1979), viz <https://www.youtube.com/watch?v=n3TI04MGy6U>.
Metráček (1971), viz https://www.youtube.com/watch?v=HqnzO3CJ_LQ.
- Sekundární literatura**
Blažek, P., Pospíšil, F. 2010. *Vraťte nám vlasy! První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*. Praha: Academia.
- Boero, N. 2009. „Fat Kids, Working Moms, and the ‚Epidemic of Obesity‘: Race, Class and Mother Blame.“ Pp. 113–119 in Rothblum, E., Solovay, S. (eds.). *The Fat Studies Reader*. New York: New York University Press.
- Bordo, S. 1994. *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley: University of California Press.
- Bourke, J. 1996. *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War*. London: Reaktion Books.
- Bren, P. 2010. *The Greengrocer and His TV: The Culture of Communism after the 1968 Prague Spring*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bren, P., Neuburger, M. (eds.). 2012. *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Davis, L. J. 1995. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. New York: Verso.
- Dudová, R. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Praha: Sociologický ústav AV ČR,
- Engelstein, L. 1993. „Combined Underdevelopment: Discipline and the Law in Imperial and Soviet Russia.“ *The American Historical Review*, Vol. 98, No. 2: 338–353.
- Fidelis, M. 2010. *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Foucault, M. 1990. *History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- Franc, M. 2003. *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*. Praha: Scriptorium.
- Franc, M. 2009a. „Tloušťka a socialismus. Obezita jako vědecký a společenský problém v Československu 1948–68.“ *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 11, č. 1: 28–42.
- Franc, M. 2009b. „Socialism and the Overweight Nation. Questions of Ideology, Science and Obesity in Czechoslovakia 1950–70.“ Pp. 193–205 in Oddy, D. J., Atkins, P. J., Amilien, V. (eds.). *The Rise of Obesity in Europe: A Twentieth Century Food History*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing Group.
- Franc, M. 2010. „Fenomén ‚zdravé výživy‘ v českých zemích 1945–1989.“ *Alergie*, roč. 12, č. 3: 163–166.
- Gard, M., Wright, J. 2005. *The Obesity Epidemic: Science, Morality, Ideology*. New York: Routledge.
- Gilman, S. 2010. *Obesity: The Biography*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Goven, J. 1993. *The Gendered Foundations of Hungarian Socialism: State, Society, and the Anti-politics of Anti-feminism, 1948–1990*. Nepublikovaná disertační práce.
- Grant, S. 2013. *Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge.
- Grosz, E. 1994. *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Harsh, D. 2007. *The Revenge of the Domestic: Women, Family, and Communism in the German Democratic Republic*. Princeton: Princeton University Press.
- Havelková, H. 2015. „(De)centralizovaná genderová politika: Role Státní populační komise.“ Pp. 125–168 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). 2015. *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Heitlinger, A. 1987. *Reproduction, Medicine and the Socialist State*. London: The Macmillan Press; New York: St. Martin's Press.
- Herndon, A. 2011. „Disparate but Disabled: Fat Embodiment and Disability Studies.“ Pp. 245–262 in Hall, K.Q. (ed.). *Feminist Disability Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heumos, P. 2006. „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha: ÚSD AV ČR.
- Hoffmann, D. 2011. *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kaplan, K. 2000. *Kořeny československé reformy*. Brno: Doplněk.
- Kolářová, K. 2013. „Homosexuální asociál a jeho zavírované tělo. Vir HIV a nemoc AIDS.“ Pp. 411–452 in Himl, P., Seidl, J., Schindler, F. (ed.). „Miluji tvory svého pohlaví“: *Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo.
- Kolářová, K. 2015. „AIDS sem, AIDS tam aneb: Hroutíme se z tempa doby. Role genderového diskursu ve vyjednávání ideologického konsenzu v pozdně socialistickém Československu.“ Pp. 455–483 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. 2015. *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- LeBesco, K. 2004. *The Struggle to Redefine Fat Identity*. Amherst, Boston: University of Massachusetts Press.
- Lišková, K. 2013. „Against the Dignity of Man: Sexology Constructing Deviance During ‚Normalisation‘ in Czechoslovakia.“ Pp. 13–30 in Taylor, Y., Addison, M. (eds.). *Queer Presences and Absences*. New York: Palgrave Macmillan.
- Martin, E. 1987. *Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston: Beacon Press.
- McLellan, J. 2007. „State Socialist Bodies: East German Nudism from Ban to Boom.“ *The Journal of Modern History*, Vol. 79, No. 1 (March 2007): 77.
- McRuer, R. 2006. „Compulsory Able-Bodiedness and Queer/Disabled Existence.“ Pp. 301–308 in Davis, L. (ed.). *The Disability Studies Reader*. 2nd ed. London, New York: Routledge.
- Mollow, A. 2015. Disability Studies Gets Fat. *Hypatia*, Vol. 30, No. 1: 199–216.
- Murray, S. 2008. *The 'Fat' Female Body*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nolte, C. 2002. *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Presner, T. 2007. *Muscular Judaism: The Jewish Body and the Politics of Regeneration*. London: Routledge.
- Pullmann, M. 2011. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- Rabinow, P., Rose, N. 2006. „Biopower Today.“ *BioSocieties*, Vol. 1, No. 2: 195–217.
- Rákosník, J. 2010. *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Richta, R. (et al.) 1969. *Civilizace na rozcestí*. Praha: Svoboda.
- Roubal, P. 2015. „Tělo národa: československé spartakiády z pohledu gender.“ Pp. 321–349 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Rothblum, E., Solovay, S. 2009. *The Fat Studies Reader*. New York: New York University Press.
- Ručková, E. 2015. *Představy o kráse ženského těla ve veřejném prostoru první republiky*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.
- Skilling, H. G. 1976. *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton: Princeton University Press.

- Sokolová, V. 2008. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. ibidem: Verlag.
- Sokolová, V. 2015. „Duhový život pod rudou hvězdou. Státní přístup k homosexualitě a neheterosexuální životy v normalizačním Československu.“ Pp. 243–284 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Thoms, U. 2009. „Separated, But Sharing a Health Problem: Obesity in East and West Germany, 1945–1989.“ Pp. 207–222 in Oddy, D. J., Atkins, P. J., Amilien, V. (ed.). *The Rise of Obesity in Europe: A Twentieth Century Food History*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing Group.
- Vodochodský, I., Klvačová, P. 2015. „Normativní podoby manželství v předlistopadové populárněnaučné literatuře.“ Pp. 207–241 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Wolf, N. 2000. *Mýtus krásy*. Bratislava: Aspekt.
- Wright, J. 2009. „Biopower, Biopedagogies and the Epidemic of Obesity.“ Pp. 1–14 in Wright, J., Harwood, V. (eds.). *Biopolitics and the 'Obesity Epidemic': Governing Bodies*. New York: Routledge.
- Wright, J., Harwood, V. (eds.) 2009. *Biopolitics and the 'Obesity Epidemic': Governing Bodies*. New York: Routledge.

Poznámky

- 1 Článek představuje část kapitoly mé disertační práce o genderovaném těle a tělesnosti v normalizačním Československu, kterou píšu na katedře historie na University of Chicago. Za podnětné komentáře k dřívějším verzím tohoto textu děkuji Kateřině Kolářové, Petru Roubalovi a anonymní/mu recenzentce/ovi, Michalu Pullmannovi, Christiane Brenner, Filipu Herzovi, účastníkům a účastnicím semináře Michala Pullmanna na Univerzitě Karlově v Praze a workshopu Transnational Approaches to Modern Europe na University of Chicago.
- 2 *Silvestr hravý a dravý 1978*, <https://www.youtube.com/watch?v=zZELiLpy-8E>, navštíveno 17. března 2015.
- 3 Pro diskusi o termínu biopedagogika viz Wright, Harwood (2009).
- 4 První celosvětový obezitologický kongres se uskutečnil v Londýně v roce 1974 za účasti české delegátky Kateřiny Ošancové.
- 5 Dvě kvalifikace jsou na místě: za první, byť např. Antonio Negri a Michael Hardt vnímají biopolitiku jako totalitní nástroj novodobé imperiální politiky, tato konceptualizace biomoci byla podrobena kritice z různých stran (viz např. Rabinow, Rose 2006). Za druhé, československému příkladu stojí blíže kritika uplatnění Foucaultova biopolitického konceptu na ruskou monarchii a Sovětský svaz. Podle Laury Engelstein Foucault svůj koncept zakládá na analýze vývoje v liberálních státech, ale liberální vláda zákona ani v Rusku, ani v SSSR nikdy nenastala (Engelstein 1993). Sovětské mechanismy moci proto představují kombinaci Fou-

caultova „starého režimu“ a moderní moci. Tato kritika se podle mého názoru nedá uplatnit na Československo, které mělo dlouhou liberální tradici a v průběhu 19. a na začátku 20. století vláda zákona nebyla zpochybňována (s výjimkou procesů v 50. letech).

6 Zde je můj přístup inspirovaný prací historika imperiálního Ruska a Sovětského svazu Davida Hoffmanna (Hoffmann 2011).

7 Viz Rabinow, Rose (2006: 200). Ve své expozici Foucaultovy biopolitiky Paul Rabinow a Nikolas Rose dále upozorňují, že ani autoritářská suverenity není totální nebo všeprostupující, ale závisí na komplexní struktuře zvyklostí a vzájemných závazků neboli na „morální ekonomii, jejíž komplexita a rozsah daleko přesahuje extravagantní projevy státní moci“. Stravovací i dietní návyky, péče o tělo či množství tělesné aktivity se sice československý stát snažil ovlivnit, ale, jak koneckonců i sama lékařská komunita frustrovaně konstatovala, zvyklosti (rodinné či společenské) přetrvávaly – v neprospěch obezitologických aspirací.

8 Ve své analýze československého zdravotnického systému Alena Heitlinger ukazuje, že jakkoliv byla lékařská komunita závislá na finančních prioritách státotranu, určení hranic a způsobu vykonávání klinické praxe bylo na ní samotné – nehledě na velký prostor, který lékařská komunita měla v oblasti zdravotnické osvěty. Viz zejména Heitlinger (1987: 87–100).

9 V roce 1971 byl Ústav pro výzkum výživy lidu (ÚVVL) sloučen s dalšími ústavy a vznikl Institut klinické a experimentální medicíny (IKEM).

10 Choroby oběhového ústrojí se v polovině 60. let staly nejčastější příčinou úmrtí (více než 50 %), cukrovkou, chorobou, kterou Rajko Doleček nazval „trestem za obezitu“, v polovině 70. let trpěla asi 3 % Čechoslováků. Podle lékařů a lékařek však obezita ovlivňovala také vyšší výskyt onemocnění ledvin, kloubů a pohybového ústrojí, dokonce i různých ekzémů (viz např. Doleček 1977).

11 Josef Mašek byl předsedou Výzkumného ústavu pro výživu lidu.

12 Viz zákon o péči o zdraví lidu, http://www.epravo.cz/_dataPublic/sbirky/archiv/sb07-66.pdf

13 Usnesení č. 69 ze dne 24. 2. 1965, materiál zasedání Komise pro školstvo povereníctva SNR pre školstvo 18. júla 1968, fond Ústav pro výživu ľudu, SNA Bratislava. Jedním z důvodů přijetí zákona bylo přesvědčení, že „[z]anedbanie racionálnej výživy, najmä jej biologickej a kalorickej hodnoty, môže spôsobiti u deti a dospievajúcej mladeže poruchy, ako je znížená odolnosť organizmu aj proti banálnym infekciám, výskyt tučnosti, ortopedických vad a kazivost chrupu.“

14 Obezita byla definována jako nemoc, která „svými důsledky po delším trvání vede vždy k takovému poškození organismu, že zkracuje délku života druhotnými komplikacemi“, na sjezdu internistů a internistek v Karlových Varech v roce 1960, o tři desetiletí dříve než obezitu jako nemoc definovala Světová zdravotnická organizace. Viz Mašek

(1971). K roli vědeckotechnologické revoluce v socialistickém zřízení viz Richta (1969) a Skilling (1976: 126–129).

15 Pro diskusi o zdraví jako morálním problému v pozdním socialismu viz Kolářová (2015).

16 Normální váha (104 % ideální váhy), nadváha (105–114 %), obezita (115–124 %) a extrémní obezita (nad 125 % ideální váhy).

17 První stupeň 11–24 % nadváhy, druhý stupeň 25–49 %, třetí stupeň 50–99 % a čtvrtý nad 100 % nadváhy.

18 Kupodivu to však byl právě Rath, který po celou dobu tvrdil, že neexistuje prokazatelná souvislost mezi nadváhou a vyšší nemocností.

19 Publikovaná data ukazují, že zatímco na počátku 70. let bylo největší procento lidí s nadváhou na venkově (jen necelá polovina pražských mužů měla normální váhu, 4 % byla extrémně obézní), v 80. letech se rozdíl mezi venkovem a městem převrátil v kategorii mužů a dětí; žen s nadváhou bylo podle měření vždy více na venkově (Ošancová 1972). Zpráva Československého červeného kříže z poloviny 80. let uzavírá statistiku varováním, že na Slovensku „je otylostí postižených více než 1 milion osob“, čímž se obezita dostala na „jedno z předních míst ve skupině hromadných *degenerativních nemocí* našeho obyvatelstva“ (Holecová, Hyžová 1985: 11). Propojení obezitologie s eugenickým diskursem je mimo rámec tohoto článku, za povšimnutí zde však stojí implikovaná představa morálního úpadku společnosti (viz Kolářová 2015).

20 Murray píše, že byt se statistika US Metropolitan Life Insurance Co. stala standardním měřítkem pro ideální váhu, „vyžadovala nedosažitelnou tělesnou váhu pro osoby nižší a vyšší než průměrná výška“ (Murray 2008: 19).

21 Doleček použil *Build and Blood Pressure Study*. V opakovaném výzkumu z roku 1979 se všechna spojení mezi tělesnou váhou, tlakem a úmrtností významně snížila. Viz <https://aaimedicine.org/journal-of-insurance-medicine/jim/1983/014-01-0002.pdf>, stránka navštívena 16. června 2015.

22 V československém obezitologickém diskursu se o údajné souvislosti mezi nadváhou a (in)fertilitou nediskutovalo. Rath jako jeden z mála upozorňoval na souvislost mezi nadváhou a „komplikacemi“ v těhotenství či při porodu, je to však všeobecná formulace a Rath tyto „komplikace“ nespecifikoval.

23 To se nejspíš vyplatilo: v roce 1967 bylo zkoumání otylosti začleněno do dohody o spolupráci ministrů zdravotnictví RVHP, zejména kvůli „národohospodářským aspektům otylosti: zkrácení života otylých se promítá do hospodářských ztrát na pracovní síle (v NDR odhadem je to to 1,4 až 1,8 miliardy marek)“. Zhruba 300 kalorií, které Češi a Slováci v polovině 70. let spotřebovali nad stanovenou normu, vyčíslili výzkumníci na přibližně šest až sedm miliard korun ročně. Viz „Zpráva o kongresu zástupců zemí RVHP o otylosti“, *Výživa lidu*, 5/1973. V dalších zprávách z mezinárodních setkání, mezi materiály dostupnými v Národním archivu ČR, se téma obezity neobjevuje, a je tudíž možné, že od něj bylo upuštěno.

24 SNOB je zkratkou pro Spolek nepřátel obezity, nepravdělné rubriky, která se v *Mladém světě* vyskytovala od roku 1976.

25 Stenoprotokol jednání České národní rady ze dne 23. března 1976, <http://www.psp.cz/eknih/1971cnr/stenprot/020schuz/s020001.htm>, stránka navštívena 3. srpna 2015.

26 Stenoprotokol jednání České národní rady ze dne 23. března 1976.

27 Návratem eugenického diskursu v Československu se vědecké práce zabývaly prozatím jen málo. Historička Věra Sokolová ukazuje, jak etnicky neutrální důraz na podporu „kvalitní populace“ poskytl rámec pro sterilizace romských žen; také podle socioložky Radky Dudové se odrazil v posuzování žádostí o interrupce – komise měly uplatňovat „liberálnější přístup“ k žádosti o potrat u žen ze sociálně slabých poměrů nebo v případě možnosti genetické poruchy plodu. Cukrovka, kterou v polovině 70. let trpěla asi 3 % Čechoslováků, se dostala na indikační seznam ke sterilizaci.

28 *Metráček* poprvé vyšel v roce 1972.

29 Školní a dětské zdravotníci tak měli jako součást pracovní náplně identifikovat obézní děti a posílat je do speciálních táborů pro obézní děti (pro dospělé existovaly tábory dobrovolné). Ty částečně pořádal ČEDOK pod vedením odborníků na výživu a tělovýchovných pracovníků – časopis *Vlasta* o jednom takovém táboře ve Zbirohu hovoří jako o „poutním místě“ – částečně se léčba obézních konala v lázních; program lázeňské léčby dětí údajně „vznikl na základě žádosti klinických pracovišť“, což opět poukazuje na autoritativní lékařskou moc. Děti se léčily dietou a pohybem. „Na základě ověřených pozitivních výsledků“ byla lázeňská léčba obézních dětí v Sadecké zařazena do Indikačního seznamu pro lázeňskou péči o dospělé, děti a dorost. Viz <http://zdravi.e15.cz/clanek/postgradualni-medicina/lazenska-lecba-obezity-historie-soucasnost-a-perspektivy-145826>, stránka navštívena 6. dubna 2015.

30 Překonání „jinakosti“ je běžným narativním prvkem populárních reprezentací postižení, včetně obezity. Viz Murray (2008).

31 Už v první polovině 20. století německá psychiatrická Hilde Bruch – jedna z nejznámějších propagátorek myšlenky, že obezita je způsobena přemírou jídla – tvrdila, že matky své děti zaplavují jídlem, oblečením či hračkami, protože tím kompenzují své neurozy. Obézní děti podle ní vyrůstaly v rodinách s „nervózními, panovačnými a neurotickými matkami a slabými otci, trpícími nedostatkem energie“ (Gard, Wright 2005: 74).

32 Jestliže (bílé) matky lékaři obviňovali z překrmování a přehnané péče, romské ženy naopak kritizovali za to, že své děti zanedbávají. Romské ženy údajně neměly správné hygienické podmínky na přípravu dětské výživy, zanedbávaly krmení a kojenci tak umírali hladem (Štátní archiv Košice, KNV odbor Zdravotnictva, 527/3, sv. 63). Argument zanedbávání dětí byl součástí toho, co Věra Sokolová nazývá sociální patologizací „romské rodiny“ a konstrukcí „romské

deviace“, která měla vycházet z údajných „inherentních predispozic k asociačnímu chování a jejich „přirozeného“ nedostatku rodičovských schopností a sociální zodpovědnosti“ (Sokolová 2008: 187). Zatímco bílé matky byly podle lékařů či lékařek špatné proto, že se údajně neřídily doporučeními expertů a expertek, patologizace romských matek byla rámována argumenty přirozených, biologicky daných charakteristik.

33 Štátní archiv Košice, KNV odbor Zdravotnictva, 527/3, sv. 63.

34 Podobná diskuse se odehrávala v dalších socialistických zemích (pro Polsko viz [Fidelis 2010], Maďarsko [Goven 1993], východní Německo [Harsh 2007]).

35 Toto téma však zasluhuje hlubší výzkum.

36 Název převzat z názvu článku publikovaného v časopise *My* 1968. Zejména z důvodů nedostatku prostoru se následující část se věnuje konstrukci ženského těla.

37 Většinu takových článků časopisy doplnily kosmetickými radami, *Eva* dokonce se stoupající pravidelností doporučovala kosmetické operace. Téma kosmetických úprav těla je předmětem kapitoly autorčiny disertační práce.

38 Fenmetrazin, jeden z léků na snížení pocitu hladu, totiž působil povzbudivě a vzhledem k tomu, že jej studenti „zneužívali“ ve zkouškových obdobích, se o něm mluvilo opatrně. Navíc byl přísně na předpis lékaře (Franc 2009a). Kosmetické operace jsou předmětem další disertační kapitoly autorky.

39 Archivní materiál Ústavu kosmetiky uložený v soukromém archivu MUDr. Noskové. Cena kurzu představovala na dobu, kdy průměrný plat činil 400 až 800 korun pro rodiny s dětmi, relativně významnou položku (viz Rákosník 2010). Přesná čísla účasti neznáme, archivní materiály Ústavu byly nejspíš zničeny. Na základě autorčiných rozhovorů s býva-

lými pracovníky a pracovníci Ústavu se zdá, že služby Ústavu byly nesmírně populární.

40 Silvestr 1979, <https://www.youtube.com/watch?v=n-3TI04MGy6U>, stránka navštívena 5. ledna 2015.

41 Rubrika SNOB v *Mladém světě* začala ve druhé polovině 70. let upozorňovat na škodlivé účinky hladovek a odmítání potravy. Ve svých odpovědích na dopisy mladým dívkám doporučoval Kudlička spíše pohyb než hladovění a některým dívkám jakékoliv hubnutí dokonce vysloveně zakazoval, protože podle něj vážily příliš málo. Diskurs boje proti obezitě s ideálem štíhlosti však mohl přispět k údajně rozšiřujícímu se problému mentální anorexie, který na začátku 80. let vedl ke vzniku Kliniky poruch příjmu potravy při Všeobecné fakultní nemocnici v Praze.

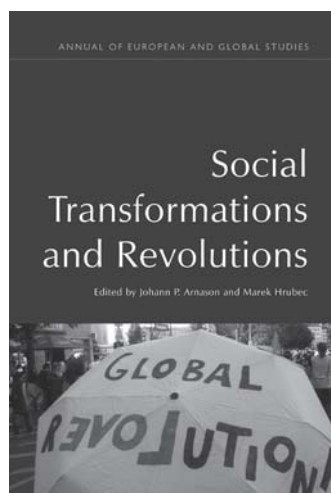
42 Archiv České televize, inf. 152, i.č. 909: Redakční pošta – šlehačková dieta.

43 Tamtéž.

© Michaela Appeltová, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2016

*Michaela Appeltová studuje doktorský program historie na University of Chicago. Její výzkum se zaměřuje na dějiny těla, genderu a sexuality ve střední Evropě v poválečném období, ale zajímá se také o vliv koloniálních diskursů a přijímání koloniálních praktik v daném regionu v době Rakousko-Uherska. V současné době píše disertační práci s provizorním názvem *Socialismus se sexy tváří: genderované tělo, tělesnost a společenské změny v Československu mezi Pražským jarem a Evropskou unií*. Korespondenci zasílejte na adresu: appeltova@uchicago.edu.*

Arnason, Johann P., Hrubec, Marek. 2016. *Social Transformations and Revolutions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Kniha analyzuje téma sociálních transformací a revolucí při příležitosti 25. výročí kolapsu sovětského bloku (v roce 1991). Zabývá se významnými změnami, jež od té doby nastaly, a to jak ve střední a východní Evropě, tak i v dalších částech světa, které konec studené války výrazně ovlivnil. Reflektuje téma po vojenských reakcích USA na 11. září 2001, po ekonomické a především finanční krizi v letech 2007–2008, po revolucích arabského jara, po sociálních a participativních proměnách Brazílie a po revolučních transformacích Indie a Číny. Všechny tyto události se odehrály v rámci globálního kapitalismu, jehož problematika reprodukce a expanze v posledních desetiletích zahrnovala různorodé důležité sociální, ekonomické, politické, kulturní a civilizační zásadní změny. Do knihy přispěli Johann P. Arnason, Marek Hrubec, Vladimíra Dvořáková, Jan Keller, Jerry Harris, Gábor Gángó, Emil A. Sobottka, Wei Xiaoping a další.